

روش‌شناسی

پاسخ‌گویی به پرسش‌های اعتقادی

محسن عباسی ولدی

فهرست مطالب

مقدمه	۱۵
درس اول: جایگاه پرسش و پاسخ در معارف دینی	۲۱
اهمیت پرسش در معارف دینی	۲۳
ویژگی‌های پرسش خوب	۲۴
الف) محتوای پرسش	۲۴
ب) نیت پرسش‌گر	۲۶
ج) پرسش شونده	۲۶
د) شیوه پرسش	۲۶
ه) میزان پرسش	۲۷
اهمیت پاسخ‌گویی به پرسش‌ها در معارف دینی	۲۷
پرسش	۲۹
تحقیق و مطالعه بیش‌تر	۲۹

درس دوم: پیش‌نیازهای پاسخ‌گویی ۳۱

۱. تهذیب نفس ۳۳

(الف) مقابله با آفات ۳۳

(ب) رنگ‌خدایی پاسخ ۳۴

(ج) عامل زدودن غفلت ۳۴

(د) راه دریافت دانش ۳۵

۲. تسلط بر مبانی دینی ۳۵

۳. تسلط بر پاسخ ۳۷

۴. آگاهی از مبانی و مستندات طرف مقابل ۳۸

۵. توجه به فطری بودن دین ۴۰

۶. هدایت تنها به دست خدا و وظیفه پاسخ‌گو فقط رساندن آشکار است ۴۲

۷. آشنایی با شیوه‌های پاسخ‌گویی ۴۴

پرسش ۴۷

تحقیق و مطالعه بیش‌تر ۴۷

درس سوم: توجه به پرسش ۴۹

۱. خوب و کامل شنیدن پرسش ۵۱

۲. به دست آوردن ریشه پیدایش سؤال ۵۴

۳. یافتن منطق سؤال ۵۷

۴. توجه به مغالطه در پرسش ۵۸

۵. پاسخ ندادن به برخی از سؤالات ۶۲

پرسش ۶۵

تحقیق و مطالعه بیش‌تر ۶۵

درس چهارم: توجه به پرسش‌گر ۶۷

۶۹	۱. بهانه‌جویی یا حقیقت‌طلبی؟
۷۲	۲. در نظر گرفتن اندازه فهم مخاطب در انتخاب کلمات و سطح پاسخ
۷۴	۳. جلب توجه مخاطب
۷۴	عوامل حواس‌پرتهی مخاطب
۷۵	الف) آراسته نبودن پاسخ‌گو
۷۶	ب) محیط پر سر و صدا
۷۶	ج) زمان نامناسب
۷۶	د) تند صحبت کردن
۷۸	۴. استفاده نکردن از اشتباه مخاطب
۷۹	۵. بهانه به دست مخاطب ندهیم
۷۹	۶. آموزش مفاهیم دینی پس از پاسخ دادن
۸۰	۷. آرام کردن قلب مخاطب پس از اقناع عقلی
۸۱	پرسش
۸۱	تحقیق و مطالعه بیش‌تر
۸۳	درس پنجم: توجه به پاسخ: نکته‌های اخلاقی (۱)
۸۵	۱. وضو گرفتن
۸۶	۲. آغاز با نام و یاد خدا
۸۶	۳. استمداد از خدا
۸۷	۴. توجه به وقت نماز
۸۸	۵. اخلاص در پاسخ‌گویی
۸۹	۶. تواضع و پرهیز از تکبر و عجب
۹۰	۷. مخاطب زمان شناس یا پاسخ‌گوی آماده
۹۰	۸. پرهیز از پاسخ فی‌البداهه بدون آمادگی
۹۲	۹. پرهیز از پاسخ پرسشی که نمی‌دانیم

۱۰. احترام به مجلس علمی ۹۳

پرسش ۹۵

تحقیق و مطالعهٔ بیش‌تر ۹۵

درس ششم: توجه به پاسخ: نکته‌های اخلاقی (۲) ۹۷

۱۱. احترام به مخاطب ۹۹

۱۲. عدم تحریک مخاطب با اهانت به مقدسات او ۱۰۰

۱۳. رعایت نوبت ۱۰۲

۱۴. آرام بودن لحن سخن ۱۰۲

۱۵. پرهیز از غضبانیت ۱۰۳

۱۶. تبیین در حالت احساس امنیت ۱۰۴

۱۷. بحث را از مسیر استدلالی بیرون نبریم ۱۰۴

۱۸. تشویق پس از پذیرش ۱۰۵

پرسش ۱۰۷

تحقیق و مطالعهٔ بیش‌تر ۱۰۷

درس هفتم: توجه به پاسخ: نکات مربوط به واژه‌های پاسخ ۱۰۹

۱. یکی کردن تعریف پاسخ‌گو و پرسش‌گر از واژه‌های کلیدی ۱۱۱

۲. تبیین واژه‌ها ۱۱۲

۳. پرهیز از کلمات پیچیده و نامأنوس ۱۱۳

۴. پرهیز از عبارات طولانی ۱۱۴

۵. پرهیز از تکرار بی‌فائدة کلمات و جملات ۱۱۴

۶. پرهیز از کلمات تردیدی در پاسخ‌گویی ۱۱۵

۷. پرهیز از کلمات تحکم‌آمیز ۱۱۶

پرسش ۱۱۹

تحقیق و مطالعهٔ بیش‌تر ۱۱۹

درس هشتم: توجه به پاسخ: مستندات پاسخ ۱۲۱

۱. عقل ۱۲۳

۲. قرآن ۱۲۴

۳. روایات ۱۲۷

۴. مقبولات طرف مقابل ۱۳۰

۵. بهترین دلیل بر امکان وقوع چیزی، وقوع آن چیز است ۱۳۱

۶. شواهد و وقایع ملموس زندگی ۱۳۳

۷. یک مورد نقض ۱۳۶

پرسش ۱۳۹

تحقیق و مطالعهٔ بیش‌تر ۱۳۹

درس نهم: توجه به پاسخ: شیوه‌های پاسخ‌گویی (۱) ۱۴۱

۱. آغاز از نقطهٔ مشترک ۱۴۳

۲. انتقال مخاطب از حالت انکار به تردید و از حالت تردید به سوی یقین به حق ۱۴۴

۳. مماشات ۱۴۸

۴. اقرار گرفتن ۱۵۳

۵. برهان خلف ۱۵۶

پرسش ۱۵۹

تحقیق و مطالعهٔ بیش‌تر ۱۵۹

درس دهم: توجه به پاسخ: شیوه‌های پاسخ‌گویی (۲) ۱۶۱

۶. تقسیم کردن و بررسی تمام ابعاد یک مسأله ۱۶۳

۷. زمینه‌چینی برای پاسخ به پرسش اصلی ۱۶۴

۸. آگاه کردن مخاطب نسبت به لازمه‌های سخن خویش ۱۶۵
۹. پای‌بند کردن مخاطب به لوازم ادعای خود ۱۶۷
۱۰. پرسش و پاسخ ۱۷۰
۱۱. تمثیل ۱۷۴
- پرسش ۱۷۷
- تحقیق و مطالعه بیش‌تر ۱۷۷
- درس یازدهم: توجه به پاسخ: شیوه‌های پاسخ‌گویی (۳) ۱۷۹**
۱۲. تغییر استدلال ۱۸۱
۱۳. جدال احسن ۱۸۲
۱۴. درخواست دلیل از مخاطب ۱۸۷
۱۵. نشان دادن دوگانگی و تضاد در عقاید طرف مقابل ۱۸۸
- پرسش ۱۹۱
- تحقیق و مطالعه بیش‌تر ۱۹۱
- درس دوازدهم: توجه به پاسخ: شیوه‌های پاسخ‌گویی (۴) ۱۹۳**
۱۶. تجذی ۱۹۵
- مراحل تجذی در قرآن برای قرآن ۱۹۵
- الف) تجذی به صورت مطلق ۱۹۶
- ب) تجذی با ده سوره ۱۹۶
- ج) تجذی با یک سوره ۱۹۶
- د) اعلام شکست دشمنان در تجذی ۱۹۷
۱۷. مباحله ۱۹۸
- پرسش ۲۰۳
- تحقیق و مطالعه بیش‌تر ۲۰۳

درس سیزدهم: توجه به پاسخ: شیوه‌های پاسخ‌گویی (۵) ۲۰۵

۱۸. به استقبال پرسش رفتن برای شکستن هیمنه ۲۰۷

۱۹. ایجاد کردن سؤال ۲۱۱

۲۰. توجه به لازمه پاسخ (دفع شبهه مقدر) ۲۱۲

۲۱. جهت دادن به پرسش، به جای پاسخ دادن ۲۱۲

۲۲. رفتار پسندیده و فطری ۲۱۴

پرسش ۲۱۷

تحقیق و مطالعه بیش‌تر ۲۱۷

منابع ۲۱۹

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

امام حسین علیه السلام فرمود:

برتری کسی که یتیم آل محمد علیهم السلام را که از سرپرستان خود جدا شده و در جهل فرو رفته سرپرستی کند و او را از جهل بیرون آورد و امور مشتبه را برای او روشن سازد، بر کسی که یتیمی را سرپرستی کند و به او آب و غذا دهد، مانند برتری خورشید بر ستارهٔ سهی است.^۲

از گذشته‌های دور عنایت خاصی از سوی یاران ائمه علیهم السلام و علمای شیعه در گردآوری پرسش و پاسخ‌هایی که میان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام و مخاطبانشان رد و بدل شده، وجود داشته است. یکی از قدیمی‌ترین این کتاب‌ها «مسائل علی بن جعفر» است که در آن علی بن جعفر، سؤالات فقهی را که از برادرش امام موسی کاظم علیه السلام پرسیده جمع آوری کرده است. یکی

۱. ستارهٔ کوچکی از ستارگان دب اکبر.

۲. الاحتجاج، ج ۱، ص ۱۱.

دیگر از این آثار، کتاب شریف «الاحتجاج» است که مؤلف آن «ابومنصور احمد بن علی بن ابی‌طالب طبرسی» از علمای قرن ششم می‌باشد. در این کتاب هم پرسش و پاسخ‌ها و مناظرات پیامبر خدا ﷺ و اهل بیت ﷺ با موضوع اعتقادی جمع آوری شده است. مرحوم علامه محمد باقر مجلسی از علمای قرن یازدهم و اوایل قرن دوازدهم نیز در مجلدات مختلف از کتاب شریف «بحار الأنوار» به ویژه در جلد نهم و دهم به پرسش و پاسخ‌ها و مناظرات اعتقادی قرآن و رسول اکرم ﷺ و اهل بیت ﷺ پرداخته است.

اما در آثاری که با موضوع پرسش و پاسخ نگارش یافته، بیش‌تر به اصل پرسش و پاسخ پرداخته و کم‌تر به بحث «روش‌های پاسخ‌گویی» توجه شده است.

چندین سال پیش، درسی را با عنوان اصول عقاید برای دانش‌پژوهان قرآنی داشتم. در طول کلاس به مناسبت‌هایی تجربیات خود درباره شیوه پاسخ‌گویی به پرسش‌های اعتقادی را بیان می‌کردم. پس از آن تصمیم گرفتم این شیوه‌ها را برای استفاده مربیان و روحانیان به صورت کتاب منتشر کنم. وقتی شروع به نوشتن کردم، به کتب روایی هم مراجعه کردم تا برای هر کدام از شیوه‌ها شاهی قرآنی یا روایی بیابم. در این مراجعه بود که متوجه شدم، بر فضای پاسخ‌گویی به پرسش‌های اعتقادی در قرآن و سیره و سخنان اهل بیت ﷺ قواعدی حاکم است که نشان می‌دهد دین برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های اعتقادی شیوه و روشی خاص دارد. به همین دلیل کار قبلی را کنار گذاشته و شروع به تحقیق کردم. از این جا به بعد دیگر به آن چه با تجربه خویش بدان رسیده بودم توجهی نداشتم. دغدغه اصلی بنده این شده

بود که آیات و روایات را بررسی کرده و قواعد پاسخ گویی را استخراج کنیم. پرسش‌های اعتقادی در همیشه تاریخ و به ویژه در زمان نزول قرآن و عصر اهل بیت علیهم‌السلام از مسائل پیش روی مبلغان دینی و از پرسش‌های اصلی هر روزگاری بوده است. در عصر ما این پرسش‌ها فراگیر شده و به جهت سهولت ارتباطات و توسعه رسانه‌های جمعی در تمام اقشار و سنین مختلف از مسائل اصلی زندگی انسان شده است.

پاسخ گویی به پرسش‌های اعتقادی دو رکن اساسی دارد؛ یکی محتوای پاسخ و دیگری شیوه انتقال پاسخ به مخاطب. برای یک پاسخ گویی موفق، باید هم بر محتوای پاسخ مسلط بود و هم با شیوه انتقال آن به مخاطب آشنا شد. حال با توجه به این که قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام در پاسخ گویی شیوه خاصی داشته‌اند و با توجه به اعتقاد ما در پیروی از تقلید، باید این شیوه‌ها را یافته و در مسیر پاسخ گویی به کار گیریم.

این تحقیق بنا دارد که مخاطب را قدم به قدم از ابتدا؛ یعنی قبل از ورود به عرصه پاسخ گویی تا وقتی که مشغول پاسخ گویی می‌شود، همراهی کند. در این تحقیق شیوه‌ها نظم خاصی پیدا کرده و در دو بخش کلی «پیش نیازهای پاسخ گویی» و «مسیر پاسخ گویی» مطرح شده است.

در «پیش نیازهای پاسخ گویی» در پی آن هستیم تا نیازمندی‌های ورود به عرصه پاسخ گویی را مشخص کنیم.

در «مسیر پاسخ گویی» می‌خواهیم نکاتی را که پاسخ‌گو در هنگام مواجهه با یک پرسش و اقدام به جواب باید در نظر بگیرد بیان کنیم. این بخش در سه قسمت تبیین شده است:

- اول: نکاتی که با دقت در خود «پرسش» باید در نظر بگیرد؛
- دوم: مطالبی را که با دقت در شخصیت و ثبات «پرسش‌گر» باید مورد توجه قرار دهد؛
- سوم: اموری که در خود «پاسخ» باید در نظر گرفته شود.
- قسمت سوم، خود در چهار عنوان ذکر شده:
- اول: «نکات اخلاقی» که باید در حین پاسخ‌گویی رعایت شود؛
- دوم: «نکات مربوط به واژه‌ها»؛
- سوم: «مستندات» و دلایلی که پاسخ‌گو می‌تواند از آن‌ها استفاده کند؛
- چهارم: «شیوه‌ها»یی که پاسخ‌گو در نحوه ارائه پاسخ می‌تواند از آن‌ها بهره‌برد.
- با توجه به این که ما به دنبال پیدا کردن روش‌ها در فرهنگ قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام هستیم، پس به صورت طبیعی نیز منابع ما آیات قرآن و کتب روایی می‌باشد؛ البته برای فهم بهتر قرآن از تفاسیری که با توجه به فنون تفسیری در پی تبیین هر چه دقیق‌تر قرآن بوده‌اند نیز استفاده کرده‌ایم؛ مثلاً در برخی از موارد برای فهم دقیق آیه به سراغ شأن نزول آن در کتب تفسیری رفته‌ایم. در کتب روایی هم به دنبال روایاتی بوده‌ایم که گفتار معصوم علیه‌السلام را نقل کرده‌اند و هم نشان از کتبی گرفته‌ایم که سیره معصومین علیهم‌السلام را شرح داده‌اند.
- البته نویسنده ادعا ندارد که به همه کتب تفسیری و روایی مراجعه کرده است؛ بلکه به برخی از آن‌ها که نامشان در بخش منابع آمده، مراجعه شده است.

ناگفته نماند که در برخی از این شیوه‌ها پرسش‌های اعتقادی موضوعیت نداشته و در پاسخ‌گویی به پرسش‌های فقهی و اخلاقی نیز باید مراعات شوند. در همین جا تذکر این نکته ضروری است که برخی از مستندات در ناحیه دلالت، به صورت آشکار بر مدعا دلالت داشته و برخی دلالت ظنی دارد. از جهت سند هم حتی المقدور تلاش شده تا روایات از کتب معتبر و شیعی نقل شود. روایات در این نوشتار بررسی سندی نشده؛ اما از نظر مضمونی روایاتی آورده شده که با اصول اساسی دین در تعارض نیست و از نگاه محتوایی اشکالی ندارند. ارجاع به چند منبع در یک روایت هم نشان از اعتماد عالمان شیعی به آن روایت دارد.

مقصود ما از روش در نام‌گذاری این کتاب، راه به‌کارگیری قواعد، شیوه‌ها و فنون پاسخ‌گویی است که پاسخ‌گو برای رسیدن به اهداف خود از آن بهره می‌گیرد. پرسش هم به هر گزاره‌ای می‌گوییم، که از سوی مخاطب مطرح شده و در انتظار پاسخی برای آن است؛ خواه قصد او برطرف کردن جهل خود باشد یا به قصد دیگری این پرسش را مطرح کند. مقصود ما از اعتقادات مسائلی است که به حوزه عقاید و مسائل فکری انسان مربوط می‌شود. به تعبیر دیگر اگر ما تقسیم بندی عقاید، اخلاق و احکام را در نظر بگیریم، مقصود عقایدی است که قسیم اخلاق و احکام می‌باشد.

این مجموعه در ویرایش مجدد خود به صورت درسی، در سیزده درس تدوین یافته تا قابل استفاده در مراکز آموزشی باشد.

در این جا بر خود لازم می‌دانم از بزرگوارانی که مرا در انجام این تحقیق یاری کرده و با راهنمایی‌های خویش در غنا بخشیدن به این اثر به بنده کمک نمودند تشکر کنم؛ به ویژه اساتید بزرگوارم آقایان: حجت الاسلام و

المسلمین دکتر احمد عابدی، حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید احمد فقیهی، حجت الاسلام و المسلمین دکتر مسعود آذربایجانی، حجت الاسلام و المسلمین سعید معمار منتظرین و همه علمایی که با تشویق‌های خود مرا برای پیمودن مسیر این تحقیق مصمم‌تر نموده و با پاسخ دادن به سؤالات بنده پنجره‌های ارزش‌مندی را در مقابل دیدگانم گشودند.

این تحقیق در نوع خود اولین گام مستقل در جهت به دست آوردن روش‌های پاسخ‌گویی به پرسش‌های اعتقادی در فرهنگ قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام محسوب می‌شود. به همین دلیل از آن جا که محقق آن از جهت علمی، توانایی کافی برای ادای کامل حق مطلب را نداشت، به طور حتم دارای نقایصی است که از چشم اهل نظر دور نخواهد ماند. نقایص این تحقیق، ثمره نقص محقق آن است و ربطی به موضوع ندارد؛ از این رو از اهل علم و صاحبان نظر استدعا دارم با نگاه عالمانه خویش بنده را از رهنمودهای راه گشا محروم نمایند. بی‌صبرانه منتظر نظرات اهل اندیشه و علم می‌نشینم تا با نقادی عالمانه خویش نویسنده را در رفع نقایص این کتاب یاری کنند.

محسن عباسی ولدی

حوزه علمیه قم

۱۳۹۰/۱/۶